

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

RISK-MANAGEMENT IN CRIME COUNTERMEASURE PROCESS

Прокоф'єва-Янчиленко Д.М.,
кандидат юридичних наук,
помічник начальника ГУБКОЗ

Служби безпеки України (з оперативних питань)

Стаття присвячена проблемам застосування міждисциплінарної методології управління ризиками у процесі протидії злочинності. Стратегічною метою цього процесу є забезпечення безпеки особи, суспільства та держави від кримінальних загроз (кримінологічної безпеки). Відповідно, управління ризиками кримінологічної безпеки дозволяє оптимізувати процес протидії злочинності.

Ключові слова: протидія злочинності, управління ризиками, кримінальні загрози, кримінологічна безпека.

Статья посвящена проблемам применения междисциплинарной методологии управления рисками в процессе противодействия преступности. Стратегической целью этого процесса является обеспечение безопасности личности, общества и государства от криминальных угроз (криминалогической безопасности). Соответственно, управление рисками криминалогической безопасности позволяет оптимизировать процесс противодействия преступности.

Ключевые слова: противодействие преступности, управление рисками, криминальные угрозы, криминалогическая безопасность.

The article is devoted to the problem of using interdisciplinary risk-management methodology in the crime countermeasure process. Its strategic target is the security of the person, the society and the state from criminal threats (criminological security). Accordingly, risk-management of criminological security allows optimising the crime countermeasure process.

Key words: crime countermeasure process, management of risks, criminal threats, criminological security.

Постановка проблеми. Протидія злочинності, як одній із найбільш небезпечних загроз національній безпеці, потребує належного теоретико-методологічного підґрунтя. Оскільки у світовій безпекознавчій практиці парадигма протидії загрозам наразі змінюється на ризикологічну, а безпека від кримінальних загроз поступово усвідомлюється як стратегічна мета протидії злочинності, доцільно розглянути питання застосування міждисциплінарної методології управління ризиками у протидії злочинності.

Стан дослідження проблеми. Питання застосування міждисциплінарної методології управління ризиками у протидії злочинності та в забезпеченні безпеки від кримінальних загроз (кримінологічної безпеки) наразі предметно не досліджувались. Водночас актуальні проблеми протидії злочинності вивчалися А. Долговою, М. Яцишиним, А. Митрофановим, П. Фрісом, В. Лунсевим, А. Шуміловим, О. Ігнатовим, І. Рущенком, С. Кургановим, А. Харитоновим, О. Бандуркою, О. Литвиновим, О. Литваком та ін. Серед науковців, яким належить суттєвий внесок у розробку проблематики управління ризиками та ризикології у цілому, можуть бути названі А. Качинський, Г. Малінецький, І. Балабанов, Я. Вішняков, Л. Мієринь, О. Альгін, О. Орлов, С. Богоявленський, Р. Крючков, В.Откидач, С. Джура, О. Фисуренко, О. Шапкін, М. Чекулаєв, К. Балдін, Н. Луман, Е. Хенлі, Х. Кумамото, Ф. Акерман, С. Іден, Е. Вільямс, С. Ховік, Р. Кларк, Р. Галатті, С. Хансен, П. Томпсон та ін. Серед найбільш ґрунтовних досліджень з питань безпеки від кримінальних загроз (кримінологічної безпеки, антикримінальної безпеки тощо) слід згадати праці О. Костенка, А. Шаваєва, Г. Горшенкова, В. Плешакова, А. Тер-Акопова, В. Заплатинського, Т. Мельничук, Ю. Мельникова, Д. Симоненка, Б. Бідової, С. Лебедева, Є. Скулиша, О. Фоміна, М. Клейменова тощо.

Постановка завдання. У статті планується розглянути можливість та доцільність екстраполяції ризикологічних закономірностей у сферу розгортання кримінальних загроз та використання управління ризиками як методології протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Незалежно від того, яка назва надається науковцями феномену соціального впливу на злочинність, її конкретизовані прояви та криміногенні фактори, ні в кого не виникає сумнівів у тому, що цей феномен (найбільш доцільним вважаємо визначати його з використанням поняття «протидія злочинності») потребує належного

наукового підґрунтя. Однак, незважаючи на численні дослідження у цьому напрямку та неодноразові спроби побудови загальної теорії протидії злочинності (або боротьби зі злочинністю), наразі констатується відсутність достовірного знання про: реальні обсяги злочинності; справжні соціальні, економічні та фізичні наслідки злочинності; справжню ефективність боротьби зі злочинністю; адекватний прогноз можливого розвитку злочинності на основі інтенсивних змін у країні й у світі; справжню ціну злочинності для держави й суспільства; кількість порожніх і соціально-шкідливих дій, які вчиняє система кримінальної юстиції у своїх власних інтересах замість боротьби зі злочинністю. О. Бандурка та О. Литвинов акцентують увагу також на тому, що зазначені проблеми системно не вивчаються, а незнання перетворюється на усталену парадигму[1].

Фактично, достеменно відомими є такі константи: злочинність є; злочинність завжди буде; повне викорінення злочинності є утопією; людське суспільство має функціонувати та стало розвиватися в умовах існування злочинності, котра є невіддільною від людського суспільства. Останнє і є метою антикримінальної політики (у цьому випадку термін «антикримінальна» видається більш вдалим, ніж доволі поширений термін «кримінальна політика») та протидії злочинності на всіх рівнях. Тобто мова йде про забезпечення безпеки від кримінальних загроз або ж кримінологічної безпеки (ця назва наразі посилається дискусійною). Визначення такої глобальної і позитивної ціннісно-орієнтованої мети протидії злочинності знімає низку протиріч, що постають перед науковцями та практиками, котрі звертають увагу на необхідність не лише заходів кримінальної репресії, але й забезпечення захисту правоохоронюваних цінностей [2], а також дозволяє якщо не зменшити парадоксальне незнання, про яке йшлося вище, то, принаймні, зменшити його шкідливий вплив. Так, нову парадигму протидії злочинності доцільно будувати передусім не на поглибленні знання про невідоме (хоча і цих зусиль не слід полишати), а на тому, що є відомим та керованим (або, принаймні, потенційно відомим та керованим). Отже, акценти мають бути зміщені з «об'єкту нападу» (злочинність та її індивідуалізовані прояви) на «об'єкти захисту» (вірніше, на забезпечення безпеки об'єктів, котрі одночасно виступають об'єктами національної безпеки – особа, суспільство, держава тощо).

Причинно-наслідкові механізми породження злочин-

ності та вчинення окремого злочину, по-перше, не є тождешними, по-друге, далекі від механічної детермінації [3; 4], по-третє, взаємозалежності злочинності і суспільства, в т.ч. його правоохоронної системи, мають нелінійний [1] та дисипативний характер. Занурення у їх дослідження, котре, безперечно, є важливим у теоретичному сенсі, на жаль, на практиці має доволі незначний коефіцієнт корисної дії, адже не сприяє забезпеченню кримінологічної безпеки як інтегративної складової національної безпеки.

Якщо, виходячи з окреслених вище положень, сформулювати тези: «вчинення злочину завжди спричинює певні негативні наслідки, однак власне вчинення злочину та розмір негативних наслідків мають вірогіднісний характер» і «злочинність неможливо подолати, однак можливо утримувати її на соціально-прийнятному рівні, який відповідає прийнятному рівню кримінологічної безпеки», а також якщо взяти до уваги те, що метою протидії злочинності є забезпечення кримінологічної безпеки, то протидія злочинності може бути формалізована з точки зору категорій ризикології: загроза – ризик – безпека, котрі досить плідно використовуються в теорії забезпечення безпеки. У такому випадку методологією протидії злочинності може слугувати міждисциплінарна методологія управління ризиками.

Злочинність та фактори криміногенного характеру, що сприяють її самовідтворенню, а також конкретизовані прояви злочинності, так звані явища «кримінально-правового поля» [5], являють собою кримінальні загрози національній безпеці, або ж загрози кримінологічній безпеці. Ступінь розгортання таких загроз є різним, тому навіть вчинений злочин, по-перше, може розглядатися як реалізована загроза, а по-друге, може продукувати нові загрози кримінологічній безпеці. Якщо ж вести мову про протидію злочинності, то кримінальна загроза у такому випадку є постійною.

Загроза оцінюється як така виключно у контексті системи безпеки, зумовлюючи ризики останньої. Саме ризики як проекція загроз, що характеризують вразливості системи безпеки, і являють собою більш «вдячний» об'єкт впливу, ніж загрози, оскільки, на відміну від останніх, вони є для системи безпеки керованими або частково керованими. Для прикладу розглянемо ситуацію забезпечення безпеки від стихійних лих. Людина (юридична особа, держава) не може зі 100% точністю передбачити, скажімо, снігопад, землетрус, цунамі тощо, а тим більше – унеможливити відповідне стихійне лихо, тобто з достатньою ефективністю вплинути на джерело загрози або процес її розгортання. Натомість можливо убезпечитись від негативних наслідків стихійних лих, впливаючи на ризики, тобто зменшуючи вразливість системи (об'єктів) безпеки. Більше того, у випадку зникнення ризику загроза припиняє оцінюватись як така.

Викладене може бути екстрапольоване й у сферу розгортання кримінальних загроз, адже для правоохоронної системи злочинність виступає процесом стороннім та некерованим (незважаючи на те, що її детермінанти теоретично відомі та вже тривалий час становлять предмет прискіпливої уваги кримінологів – дійсно, у кожному підручнику з кримінології ми можемо побачити розділ щодо причин і умов злочинності, однак їх неможливо викоринити, а динаміку злочинності – більш-менш чітко спрогнозувати, оскільки на її розвиток впливають як прогнозовані фактори – річища, так і непередбачені фактори – джокери), а детермінація конкретного злочину має характер «лавиного процесу» (неможливо спрогнозувати, чи буде вчинено конкретний злочин конкретною особою, оскільки поведінка різних людей навіть в однакових обставинах істотно відрізняється, так як може відрізнитися і поведінка однієї й тієї ж особи у тождешних ситуаціях у різний момент часу з урахуванням досвіду) [6]. Отже, причинно-наслідкові та інші детермінаційні зв'язки злочинності та її конкретизованих проявів мають досліджуватись та враховуватись у практиці протидії злочинності,

однак зосередження на злочинності безвідносно до кримінологічної безпеки лишатиме зусилля правоохоронної системи на рівні «боротьби заради боротьби», причому боротьби з наслідками, котра, по-перше, є витратною, а по-друге, не сприяє ані покращенню криміногенної ситуації, ані стабільному розвитку об'єктів кримінологічної безпеки (й національної безпеки в цілому). Натомість методологія управління ризиками орієнтована передусім на забезпечення кримінологічної безпеки, причому одночасно дозволяє використовувати зворотній зв'язок між ризиками та загрозами задля впливу на останні, що є більш ефективним, ніж боротьба суто із загрозами (внаслідок складної детермінації останніх) або спроби контролювати неконтрольоване (доцільність використання пропонувананих деякими науковцями термінів «контроль над злочинністю» та «управління злочинністю» [7; 8; 9; 10] взагалі видається сумнівною, адже контроль являє собою функцію управління, і якщо держава чи суспільство починають управляти злочинністю, це свідчить виключно про їх криміналізацію [8, с. 12–13]). Так, завжди можливо спрогнозувати, якої шкоди зазнає об'єкт (система) безпеки внаслідок вчинення злочину – цим зумовлюється констатація суспільної небезпечності того чи іншого діяння. Варіативним може бути лише розмір цієї шкоди, який для системи забезпечення кримінологічної безпеки виступає керованим фактором.

У широкому сенсі протидія злочинності – це будь-яка діяльність у сфері соціального управління, яка, не переслідуючи спеціальної мети, сприяє зменшенню злочинності, у тому числі й шляхом забезпечення верховенства права й реалізації його інших принципів. У вузькому сенсі – це система заходів політичного, правового, організаційно-управлінського, ідеологічного, соціально-психологічного та іншого характеру, спрямована на зниження рівня злочинності, усунення її факторів, виявлення, припинення й розслідування злочинів, притягнення винних до юридичної відповідальності, відновлення законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб [11]. Отже, протидія злочинності – комплексний феномен, що включає в себе всі форми і види соціального впливу на злочинність, в тому числі попередження злочинності та боротьбу з нею як активну форму протидії. Тому якщо вести мову про управління ризиками кримінологічної безпеки – чи не стосується ця методологія виключно попередження злочинності? Вважаємо, що ні, адже метою як попередження злочинності, так і боротьби з нею виступає забезпечення кримінологічної безпеки, а для загальної системи кримінологічної безпеки ризики, зумовлені кримінальними загрозами, існують завжди (фактично, наявність ризику кримінологічної безпеки визначає суспільну небезпечність того чи іншого діяння), тоді як процес управління ризиками є безперервним і передбачає врахування ризиків, актуалізованих внаслідок реалізації загроз задля підвищення ефективності управління ними в подальшому. Крім того, навіть етапи припинення, розслідування злочинів та притягнення винних до кримінальної відповідальності передбачають існування відповідних ризиків кримінологічній безпеці, а відтак – і управління ними.

Управління ризиками кримінологічної безпеки як методологія протидії злочинності також дозволяє не втрачати зв'язку між кримінологічним моніторингом (котрий відповідає стадії оцінювання кримінальних загроз та зумовлених ними ризиків), попередженням злочинності та боротьбою зі злочинністю, підпорядковуючи зазначені напрямки діяльності єдиній меті – забезпеченню кримінологічної безпеки. Вказана мета здатна змінити підхід до оцінювання результатів правоохоронної діяльності, а відповідно – нівелювати штучне конструювання злочинності органами, уповноваженими на боротьбу з нею (на відміну від існуючої парадигми протидії злочинності, в

рамках якої слід визнавати неефективною або систему профілактики, якщо злочин вчинено, або систему боротьби зі злочинністю, якщо злочин не вчинено, а відтак – не може бути сформований показник щодо розкриття та розслідування). При цьому єдиний і безперервний процес забезпечення кримінологічної безпеки передбачає органічне поєднання проактивних і реактивних методів протидії злочинності.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна дійти висновку, що управління ризиками, котрі зумовлюються кримінальними загрозами (ризиками кримінологічної безпеки), може розглядатися як стратегічний орієнтир формування нової парадигми протидії злочинності та потребує ретельних досліджень у галузі кримінології та забезпечення національної безпеки задля розробки його теоретичного підґрунтя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Парадокси протидії злочинності // Вісник кримінологічної асоціації України. – 2013. – № 3. – С. 83–90.
2. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Управління протидією злочинності як системна реакція на нові кримінальні реалії // Вісник кримінологічної асоціації України. – 2014. – № 7. – С. 6–13.
3. Ярмиш Н.М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз) : дис. ... докт. юрид. наук. – Х., 2003. – 512 с.
4. Малинин В.Б. Причинная связь в уголовном праве : Вопросы теории и практики : дис. ... докт. юрид. наук. – СПб., 1999. – 410 с.
5. Рущенко І.П. Соціологія злочинності : автореф. дис. ... докт. соц. наук. – Х., 2001. – 35 с.
6. Овчинников А. Теория криминологического детерминизма : Миф и реальность // Право и государство : теория и практика. – 2012. – № 7. – С. 128–137.
7. Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект) : дис. ... докт. юрид. наук. – Х., 2002. – 307 с.
8. Харитонов А.Н. Государственный контроль над преступностью : Вопросы теории : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – Н. Новгород, 1997. – 42 с.
9. Курганов С.И., Кравченко А.И. Социология для юристов. – М., 2000. – С. 117.
10. Ільїн О. Місце оперативного контролю за кримінальним середовищем у системі заходів щодо протидії злочинності // Публічне право. – 2012. – № 3(7). – С. 151–157.
11. Мельник М.И. Криминологические и уголовно-правовые проблемы противодействия коррупции : дис. ... докт. юрид. наук. – К., 2002. – С. 321–234.